

Монгол улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын тухай илтгэл 2003 он

АНУ-ын Төрийн департаментын Ардчилал, хүний эрх, хөдөлмөрийн товчоонаос эрхлэн гаргав.

2004 оны 2-р сарын 25

Монгол улс хэт төвлөрсөн, коммунист удирдлагатай төрөөс, хэдийгээр үр дүн нь цогц байдлаар илрээгүй ч, үйл ажиллагаа нь нээлттэй, олон намтай, парламентын засаглалтай ардчилсан төрд шилжих шилжилтийн үйл явц үргэлжилсээр байна. Парламент (УИХ)-д олонхийн суудлыг авсан нам нь Ерөнхийлөгчтэй зөвшилцэн Ерөнхий сайдад нэр дэвшигүүлж, УИХ-аар батлуулахаар өргөн барьдаг. 1921–1996 онд засгийн эрх барьж байсан Монгол Ардын Хувьсгалт Нам (МАХН) 2000 оны УИХ-ын сонгуульд үнэмлэхүй ялалт байгуулж, сөрөг хүчиндээ 76 суудлын 4-ийг нь л үлдээсэн юм. 2001 онд МАХН-аас Ерөнхийлөгчид нэр дэвшигч 2 дахь удаагаа буюу Үндсэн хуулийн дагуу сүүлчийн удаагаа сонгогдсон байна. Шинэ засгийн газарт эрх мэдэл шилжих үйл явц үндсэн хуулийн дагуу явагдаж, олон улсын ажиглагчид сонгуулийг шударга, нээлттэй боллоо гэж дүгнэжээ. Сонгуульд улс төрийн 14 нам оролцсоноос 4 нь парламентад суудалтай болжээ. Шүүх засаглал нь үндсэн хуульд заасанчлан хараат бус байдаг ч цалин бага байдгаас авилганд өртөхүйц эмзэг байна. Шүүх засаглал нь гадны нөлөөнд автах тохиолдол байсан.

Аюулаас хамгаалах хүчин нь Батлан хамгаалах яам (БХЯ), Хууль зүй, дотоод хэргийн яам (ХЗДХЯ) болон Тагнуулын ерөнхий газарт (ТЕГ) хуваагдсан байдаг. БХЯ-ны дэргэдэх зэвсэгт хүчин нь гадаад аюулгүй байдлын асуудлыг хариуцдаг бол тайван цагт Хилийн цэрэг нь ХЗДХЯ-ны харьяанд байдаг. БХЯ-нь дотоодын аюулгүй байдлын асуудлаар тодорхой үүрэг хүлээдгийг нь харгалzan Иргэний хамгаалалтын асуудлыг мөн БХЯ-нд хариуцуулсан байна. Хууль хэрэгжилтийг хангах гол үүрэгтэй үндэсний цагдаагийн байгууллага нь ХЗДХЯ-д харьяалагдан үйл ажиллагаагаа явуулдаг. ТЕГ (хуучнаар УАХБ) нь дотоодын аюулгүй байдлыг хангах үүрэгтэй. Дарга нь сайдын статустай цэргийн албан тушаалтан бус хүн байх бөгөөд Ерөнхий сайдад щууд тайлagnана. ТЕГ-ын хүрээнд 22 төрлийн хэрэг шалгагддаг байна. Төр засгаас гаргах зардал буурч байгаа нь зэвсэгт хүчиний хэмжээг багасгахад хүргэж, улмаар батлан хамгаалах бүх хүчин боломжит хамгийн бага төсвөөр үйл ажиллагаагаа явуулж байна. Аюулаас хамгаалах хүчин нь төрийн энгийн албан тушаалтны удирдлаган дор үйл ажиллагаагаа явуулсаар ирсэн байна. Батлан хамгаалахын сайд нь энэхүү албан тушаалд ажиллахын тулд цэргийн албанаас чөлөөлөгдсөн энгийн хүн байна. Хүчиний байгууллагуудын зарим ажилтнууд хүний эрхийг зөрчсөн үйлдэл гаргасан байна.

Хэдэн жилийн турш зогсонги байсан эдийн засагт тооцоолж байсны дагуу энэ жил 5 хувийн өсөлт гарсан байна. Түүнээс гадна албан ёсны тоо баримтад тусгагдаагүй маш том хэмжээний, хурдан өсч буй сүүдрийн эдийн засаг байсаар байна. Ажилгүйдэл болон хагас ажилгүйдэл их хэвээр байна. Төрийн өмчтэй аж ахуйн нэгжүүдийг хувьчлах ажил үргэлжилж, дотоодын нийт бүтээгдхүүний 75 орчим хувийг хувийн хэвшлийнхэн үйлдвэрлэжээ. Тус улсын хүн ам 2.4 сая, хүн амын өсөлт 1.4 хувь, нэг хүнд ногдох жилийн орлого ойролцоогоор 450 ам.доллар байна. Гадаадын зээл тусламжид хэтэрхий түшиглэсэн байдалтай байна. Эдийн засгийн гол тулгуур нь

зэсийн үйлдвэрлэл, уул уурхайн олборлолт, мал аж ахуй, хоол хүнс, ноос, арьс шир боловсруулах үйлдвэрүүд байсаар байна. Хотуудад өсөн нэмэгдэж байгаа худалдаа, жижиг бизнес эрхлэгчид өргөн хэрэглээний гол гол барааг нийлүүлж байна. Тээвэр болон бусад дэд бүтэц муу хөгжсөн, хууль эрх зүйн зохицуулалт дутмаг, бага сага авилгал, хүнд суртлын саад тээг болон дотоодын зах зээлийн хэмжээ жижиг байгаа зэрэг нь гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татахад саад тогтор болж байна.

Төр, засгаас иргэдийн эрх, эрх чөлөөнд хүндэтгэлтэй ханддаг хэдий ч зарим салбарт бэрхшээлтэй асуудал гарсан байна. Цагдаагийн ажилтнууд хоригдол болон түр саатуулагдсан хүмүүсийг зодсон тохиолдол гарсан байна. Энэ жил зарим нэг ахиц гарсан боловч түр саатуулах байрнуудын нөхцөл байдал хүнд хэвээр байсан. Түр саатуулах байранд хүн нас барсан тохиолдол гараагүй ч хорих ангиудад хэд хэдэн хоригдол нас барсан байна. Дур зоргоороо баривчлах, түр саатуулах байранд удаан хугацаагаар хорих, мөн авилгал авах асуудал бэрхшээл учруулсан хэвээр байна. Ёс зүйн дүрмийг чангатгах, татварын хуулийг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой Засгийн газраас хэрэгжүүлсэн алхмууд нь хэвлэл мэдээллийг түгшээж, улмаар хэвлэл мэдээллийнхэн өөрөө өөрсөддөө цензор тавихад хүргэсэн байж магадгүй. Үйл ажиллагаагаа бүртгүүлэх гэсэн шашны бүлгүүдийг зарим албан тушаалтнууд хавчиж дарамталсан байна. Эмэгтэйчүүдийн эсрэг гэр бүлийн хүчирхийллийн асуудал ноцтой байсан хэдий ч хүчирхийлэлд өртсөн эмэгтэйчүүдэд туслах хүчин чармайлт нилээд нэмэгдсэн байна. Хүүхэдтэй зүй бусаар харьцах явдал болон хүүхдийн хөдөлмөр эрхлэлт мөн л бэрхшээлтэй асуудал хэвээр байв. Албадан хөдөлмөр хийлгэх тохиолдол гарсан бөгөөд гадаадад ажиллахаар явсан зарим эмэгтэйчүүд хууль бусаар хүн наймаалах гэмт хэргийн хохирогч болсон байж болзошгүй байна.

ХҮНИЙ ЭРХ, ЭРХ ЧӨЛӨӨГ ХҮНДЭТГЭН ЭРХЭМЛЭХ

1-р бүлэг

Хувь хүний халдашгүй дархан байдлыг хүндэтгэх

a. Хууль бусаар хүний амь насыг хохироох

Энэ жилийн хувьд Засгийн газар болон түүний харьяа байгууллагуудын зүгээс хүний амь насыг хууль бусаар хохироосон тохиолдол бүртгэгдээгүй байна. 1998 онд Дэд бүтцийн сайдын амийг бүрэлгэсэн хэрэг гарсныг улс төрийн зорилгоор хийгдсэн гэх сэжиг байсан бөгөөд жилийн эцэс гэхэд энэ хэрэг мөн л шалгагдсан хэвээр байв. Энэ хэргийг илрүүлж чадахгүй байгаа нь Засгийн газрын шийдвэрлэж чадаагүй асуудал байсаар байна. Энэ хэргийг үйлдсэн этгээдүүдийн талаар үнэн бодитой мэдээлэл өгсөн хүнийг 500,000 ам.доллар (500 сая төгрөг)-аар шагнах тухай 2002 онд УИХ зарласан.

Энэ жил ял эдэлж байсан 34 хоригдол голчлон өвчний улмаас нас барсан байна. (1-р бүлгийн в хэсгийг үзнэ үү.)

б. Сураггүй алга болох

Улс төрийн сэдэлтэйгээр сураггүй алга болсон байж болох тохиолдол гараагүй байна.

в. Гэсгээн тамлах, хүнлэг бусаар хандах, гутаан доромжлох, залхаан цээрлүүлэх

Үндсэн хуулиар эдгээр үйлдлийг хориглосон байдаг. Хэдийгээр иймэрхүү үйлдэл гарах нь багассан ч хөдөө орон нутагт цагдаагийн ажилтнууд зарим тохиолдолд сэжигтэн, хоригдлуудыг зодох, баривчлах явцад шаардлагагүйгээр хүч хэрэглэх явдал түгээмэл байна. 2002 онд Хорих ангиудын захиргаа 17 томоохон хорих ангийн 11-д нь хяналтын камер суурилуулсан нь харгалзагч нарт зодуулсан сэжигтэн, ялтны тоо мэдэгдэхүйц буурахад нөлөөлсөн байна. 2000, 2001 онд явагдсан мөрдөн байцаалтын шатанд эрүү шүүлт хэрэглэсэн хэмээн баталж буй 5 хүний хэргийг дахин хянах тушаалыг Дээд шүүх гаргажээ. Ингэхдээ шүүх хурал дээр прокурорын гаргаж тавьсан нотлох баримт, мөрдөн байцаалтын эхний саруудад шүүгдэгчид өмгөөлөгчгүй байсан зэрэг асуудлуудыг эргэн хянахаар шийдвэрлэсэн байна. Оны эцсийн байдлаар уг мөрдөн байцаалтын үр дүн гараагүй хэвээр байсан.

Сүүлийн жилүүдэд хийгдсэн шинэчлэлийн үр дүнд буруутай этгээд, ялтан хоригдлуудад хандах хандлага эрс өөрчлөгдсөн. 2001 онд хорих ангиудын удирдлага болон цагдаагийн хянагч нарт зориулсан хүний эрхийн сургалтын төв ажиллаж эхэлсэн. Энэ жил 180 хянагч харгалзагч нар уг сургалтын төвд суралцсан байна. ХЗДХЯ-ны харьяа Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газар нөхцөл байдлыг давхар хянаж байгаа хэдий ч шинээр гарсан хууль, журмуудыг олон нийтэд өргөн таниулж сурталчлах ажиллагаа ялангуяа хөдөө орон нутагт хангалтгүй байснаас иргэд баривчлагдах, түр saatuuulagdaх тохиолдолд ямар эрх эдлэхээ төдийлөн сайн мэдэхгүй байдалтай байна. Түр saatuuulah байр, хорих ангиудын нөхцөл ерөнхийдөө муу, хоол унд, халаалт, эмнэлгийн тусламж хангалтгүй зэрэг нь хоригдогсдын эрүүл мэнд, амь насанд аюул учруулахаар байна. Хорих ангиудад хоригдогсдын тоо хэт их биш боловч түр saatuuulah байруудын ачаалал хэтрэх асуудал бэрхшээлтэй хэвээр байна.

Хоригдлуудын ихэнх нь широнд хоригдохогоосоо өмнө, эсвэл хорих ангид ирсэн хойноо сүрьеэгийн халдварт авсан байдаг. Сүрьеэ өвчинтэй тэмцэх улсын клиник нилээд олон хоригдлуудыг эмчилж, халдварт авсан хүмүүсийг тусгаарлах ажил хийсэн байна. Энэ өвчнөөр нас барсан хоригдлуудын тоо нилээд буурчээ. 2002 оны 9 сараас Хорих байгууллагыг удирдах газар түр saatuuulah байруудыг хариуцах болсон. Хэдийгээр нөхцөл байдал нь хүнд хэвээрээ ч хоригдогсдын тоо хэт их байгаа асуудалд анхаарлаа хандуулж, өдөрт нэг удаа халуун хоол өгдөг байсан бол хоёр болгож, хувцас, ариун цэврийн хэрэглэлийн хангалтыг сайжруулсан.

Хоригдогсдын тоо нилээд тогтвортой байсаар байгаа хэдий ч хоригдож буй хүмүүсийн үйлдсэн гэмт хэргийн шинж чанар хүндрэх хандлагатай байна.

Үргэлжилж буй өөрчлөлт шинэчлэлийн хүрээнд нийслэлийн широнд хоригдож буй хоригдлуудыг жижиг бүлгүүдэд хуваан, тусгай сургалтанд хамрагдсан ажилтны удирдлаган дор эрүүл мэнд, ариун цэврийн зааварчилгаар хангадаг болсон байна. Улаанбаатар хотод насанд хүрээгүй гэмт хэрэгтнүүдийг хорьдог тусгай газар байдал бөгөөд энэ нь нөгөө талаар сургалтын төв хэлбэрээр үйл ажиллагаагаа явуулдаг. Оны эцсийн байдлаар тэнд 127 хүүхэд хоригдож байв. Улаанбаатараас бусад газар гэмт хэрэг үйлдсэн 14–18 насны хүүхдүүд насанд хүрэгсэдтэй нэг байранд, тэднээс тусгаарлагдаагүй нөхцөлд хоригдож байна. Нийслэлээс бусад газар буй түр saatuuulah байрууд болоод широнгуудын нөхцөл байдал мөнгө санхүүгийн боломжоос шалтгаалан бараг өөрчлөгдөөгүй байна. Харин хоригдлуудын гэр бүлийнхэн тэдэнтэй уулзах боломжоор илүү хангагдах болсноор хоол хүнс, хувцасны хомсдлыг бага боловч нимгэлэх болжээ. Дотоодын 2, гадаадын 6 төрийн бус байгууллага хоол хүнс,

хувцас, ном сурах бичиг тараахын зэрэгцээ англи хэл, компьютер, худалдаа арилжааны чиглэлээр сургалт явуулах зэргээр түр saatuuлах байр болон шоронгуудын нөхцөл байдлыг сайжруулахаар ажилласан байна. Эмэгтэй хоригдлуудыг Улаанбаатар дахь эмэгтэйчүүдийн тусгай хорих ангид байлгадаг. Жилийн эцэс гэхэд тэнд 247 эмэгтэй хоригдол хоригдож байлаа. Нийслэл хотод болон бусад газруудад байх түр saatuuлах байруудад эмэгтэйчүүд эрэгтэйчүүдээс тусдаа хоригдож байна.

Засгийн газраас хүний эрхийн байгууллагууд, гадаадын дипломат ажилтнууд болон сэтгүүлчдийг хорих аngиудад очиж танилцахыг зөвшөөрдөг. Эмнэсти Интернэшнл, НҮБ-ын хөгжлийн хөтөлбөрийн хүний эрхийн ажиглагчид, дипломат төлөөлөгчид, орон нутгийн сэтгүүлчид болон бусад ажиглагчид урьдчилан хорих төвүүд болон хорих аngиудаар очиж үзсэн байна.

г. Дур зоргоороо баривчлах, saatuuлах, цөлөх

Үндсэн хуулинд зааснаар хууль бусаар хүнийг нэгжих, баривчлах, saatuuлах, эрх чөлөөг нь хязгаарлахыг хориглодог бөгөөд эдгээр заалтууд мөн Эрүүгийн хуульд тусгалаа олсон байдаг. Гэсэн хэдий ч дур зоргоороо баривчлах, saatuuлах явдал гарсаар байна. Баривчлах, saatuuлах журамтай холбоотой эрхийг оролцуулаад өөрсдийн үндсэн эрх, шүүн таслах ажиллагааны дүрэм журмын талаар олон нийт төдийлөн мэдэхгүй байсаар байна. Гэмт хэрэгт сэжиглэгдсэн этгээдийг цагдаагийн газар баривчилж, суллах эсвэл хэргийг үргэлжлүүлэн шалгах тухай шийдвэр гартал 72 цаг хүртэл saatuuулж болдог. 2002 оны 9-р сараас мөрдөгдөж эхэлсэн Эрүүгийн шинэчилсэн хуулинд сэжигтэн этгээдийг saatuuulsnaas хойш 24 цаг өнгөрсөн бол түүнийг үргэлжлүүлэн хорих эсэх тухай шүүхээс захирамж гаргуулсны үндсэн дээр шийдвэрлэхээр заасан байна. Хэрэв шүүхийн захирамж 72 цагийн дотор гараагүй бол сэжигтнийг суллах ёстой. Түүнээс гадна прокурор баталгаа гаргах эрхгүй болсон. Saatuuлагдсан этгээд энэхүү 72 цагийн хугацаанд болон шүүн таслах үйл ажиллагааны бүх шатанд өмгөөлөгч авах эрхтэй. Хэрэв яллагдагч хувийн өмгөөлөгч авах санхүүгийн боломжгүй бол төрөөс өмгөөлөгч томилж өгөх үүрэгтэй. Гэтэл бодит амьдрал дээр баривчлагдсан хүмүүсийн олонхи нь энэхүү эрхээ мэддэггүйн улмаас хэрэгжүүлэхийг шаардаж чаддаггүй байна. Төрөөс томилон ажиллуулдаг өмгөөлөгч нар хүрэлцдэггүй бөгөөд өмгөөлөгчдийн сургалтын чанар тааруу байдаг, өмгөөлөгч болон тэдний үйлчлүүлэгч нарт байнга тулгардаг хүнд суртлын дарамт зэрэг нь бэрхшээлтэй асуудал хэвээр байна. Saatuuлагдсан этгээд прокурорын зөвшөөрлийн дагуу батлан даалтаар суллагдаж болдог. Шүүхээр хэрэг хянан шийдвэлхээс өмнө (шүүхийн тогтоолтой байх) урьдчилан хорих хугацаа нь 24 сараас хэтрэх ёсгүй бөгөөд хүний амь нас бүрэлгэсэн зэрэг онц ноцтой гэмт хэргийн тохиолдолд үргэлжлүүлэн 6 сараар сунгаж болдог ажээ. Захиргааны журамд зааснаар хэрэв буруугүй хүнийг гэмт хэрэгт холбогдуулан шалгасан бол төрөөс тухайн хүний эрх чөлөө, нэр төрийг сэргээж, түүнд учирсан хохирлыг барагдуулах ёстой боловч практик дээр энэ журам маш ховор хэрэгждэг.

Хүчээр цөлөх явдлыг үндсэн хуулиар хориглодог бөгөөд төрөөс ийм арга хэмжээ аваагүй байна.

д. Олон нийтийн шударга шүүх

Үндсэн хуулиар шүүхийн хараат бус бие даасан байдлыг баталгаажуулсны дагуу шүүх харьцангуй хараат бус байдаг хэдий ч авилгал оршсоор байгаа нь ноцтой асуудал хэвээр байна.

Шүүх засаглал нь орон нутаг, аймаг хотын шүүхүүд болон Дээд шүүхээс тогтдог. 11 шүүгчийн бүрэлдхүүнтэй Дээд шүүх бол хамгийн эцсийн шатны давж заалдах шүүх бөгөөд доод шатны шүүхийн шийдвэрийг давж заалдсан гомдол, мөн өндөр албан тушаалтын буруутай үйл ажиллагаатай холбоотой хэргүүдийг хянан хэлэлцдэг. Орон нутгийн шүүх нь голчлон олон давтагдаг эрүүгийн болон иргэний хэргүүдийг, аймаг хотын шүүх нь хүн амины хэрэг, хүчин, том хэмжээний хулгайн хэрэг гэх мэт илүү ноцтой хэргүүдийг хянан хэлэлцэхээс гадна доод шатны шүүхийн шийдвэрийг давж заалдсан гомдлыг хянан хэлэлцэх үргийг давхар гүйцэтгэдэг. Үндсэн хуулийн цэц нь эрүүгийн шүүхийн системээс ангид оршиж, үндсэн хуультай холбоотой асуудлыг дангаараа хэлэлцэн шийдвэрлэнэ. ХЗДХЯ-ны дэргэдэх Шүүхийн ерөнхий зөвлөл нь Дээд шүүхийн болон бусад шатны шүүхийн сүл байгаа орон тоонд нэр дэвшүүлэх эрхтэй бөгөөд нэр дэвшигчийг батлах, эсвэл татгалзах эрхийг ерөнхийлөгч эдэлнэ. Түүнчлэн уг зөвлөл нь шүүгчдийн эрх ашгийг хамгаалах, шүүх засаглалын бие даасан хараат бус байдлыг хангах үүрэгтэй. Хүний эрхийн эрх зүйн хичээлийг хуулийн ангийн оюутан заавал үзэх ёстой байdag.

Хуульд заасанчлан яллагдаж буй этгээд хэргээ зохих журмын дагуу шийдвэрлүүлэх, өмгөөлөгч авах, шүүх хурлыг нээлттэй явуулахыг шаардах эрхтэй. Гэхдээ улсын нууцтай холбоотой болон үндэсний цөөнхийн эсрэг хүчирхийлэл, мөн хуулиар заасан бусад хэргүүдийг хэлэлцэж шийдвэрлэх тохиолдолд шүүх хурлын ажиллагааг хайлттай явуулахыг зөвшөөрдөг. Шүүгдэгч өөрийн буруугүйг нотлох эрхээр хангагддаггүй. Харин гэрчид асуулт тавьж, шүүхийн шийдвэрийг давж заалдах эрхтэй.

Улс төрийн хэргээр шоронд хоригдсон хүн бүртгэгдээгүй байна. Засгийн газраас жил бүрийн 9-р сард 1922–1960-аад оны хооронд улс төрийн шалтгаанаар хэлмэгдэгсдийн дурсгалыг хүндэтгэх ажиллагааг зохион байгуулдаг. Ойролцоогоор 36,000 орчим хүн хэлмэгдсэний 28,560-ыг нь 1991 оноос хойш цагаатгаж нэр төрийг нь сэргээжээ. Амьд сэргүүн байгаа хэлмэгдэгсэд болон нас барсан хэлмэгдэгсдийн гэр бүлийнхэнд төр засгаас 500 орчим орон сууц, гэр олгосон байна. Түүнээс гадна Цагаатгалын улсын комиссоос улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгсдийн гэр бүлийн гишүүдэд 500,000–1,000,000 төгрөгийн нөхөн олговрыг олгож эхэлсэн байна. 2001 онд төсөв мөнгөний гачаалаас болж энэ хөтөлбөр түр зогссон боловч 2002 оноос дахин сэргэжээ. 1991 оноос хойш нийт 16,000 орчим хүн 14 тэр бум гаруй төгрөгийг нөхөн олговоор авсан байна. Энэ хөтөлбөр нь 2000 онд дуусах ёстой байсан боловч 2006 оны 2-р сар хүртэл сунгагджээ.

е. Хувь хүн, гэр бүл, орон байр, захидал харилцааны халдашгүй байдал

Үндсэн хуулиар эдгээр эрх, эрх чөлөөг хязгаарласан аливаа үйлдлийг хориглодог бөгөөд төр, засгийн зүгээс эдгээр заалтуудад ерөнхийдөө хүндэтгэлтэй хандаж байсан. Тагнуулын ерөнхий газрын дарга Ерөнхий сайдад мэдэгдсэний үндсэн дээр утасны яриаг бичиж авах, хянах ажиллагаа явуулж болдог. Гэхдээ энэхүү ажиллагаа хэр өргөн хүрээтэй явагддаг нь тодорхойгүй. Цагдаагийнхан утасны яриа чагнах төхөөрөмж ашиглах зөвшөөрлийг прокуророос авдаг бөгөөд нэг удаад 2 долоо хоног хүртэл хугацаагаар зөвшөөрөл олгодог.

2-р хэсэг. Иргэний эрх чөлөөг хүндэтгэх

а. Үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх эрх чөлөө

Үндсэн хуулиар үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх чөлөөг олгодог бөгөөд төр, засгаас иргэдийнхээ эдгээр эрхийг ерөнхийдөө хүндэтгэж ирсэн. Гэхдээ сонгуулийн кампанит ажлын нээлт, хаалтын ажиллагаанаас бусад үед нэр дэвшигч болон түүний дэмжигчдийн санхүүжүүлсэн урлагийн тогтолт, шоу зэргийг зохион байгуулахыг хориглодог байна.

Нэр төрөл нь байнга нэмэгдэж байгаа сонин, хэвлэлүүд гол гол улс төрийн намуудын үзэл бодлоос гадна чөлөөт дуу хоолойг ч илэрхийлдэг. 1999 онд батлагдсан Хэвлэл мэдээллийн хуулиар олон нийтэд тарааж буй мэдээлэлд цензор тавих, хэвлэн нийтлэх эрх чөлөөг хязгаарласан хууль тогтоомж гаргахыг хориглосон байдаг. Хэвлэл мэдээллийн байгууллагуудыг төрийн өмчлөлд байлгаж, сахүүжүүлэхийг энэ хуулиар мөн хориглодосон байна. Гэсэн хэдий ч радио, телевизийн станц, долгионы лице нзийн ихэнх хэсэг нь төрийн мэдэлд байсаар байна. Өмч хувьчлалын асуудлыг нь зохицуулах дүрэм журмын талаар тодорхой тохиролцоонд хүрээгүй байхад хууль хэрэгжиж эхэлснээс болж хуулийн хэрэгжилт хүндрэл, зөрчил ихтэй байна. Засгийн газрын үйл ажиллагааны талаар мэдээлэл байхгүй, ил тод биш байгаа нь хэвлэлд улс төрийн маргаан өрнүүлэх, хэвлэлийнхэн гомдол гаргах шалтаг болсон хэвээр байна.

Засгийн газраас хүчирхийлэл, садар самуун, архины эсрэг хуулиуд, мөн татварын хууль тогтоомжийг хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийд хэрхэн хэрэгжүүлж байгаад хяналт тавьж байсан. 2002 оны 7-р сард нийслэлийн шүүхээс "Үг" сонины эрхлэгчийг хүний нэр төрийг гутаасан буруутай гэж үзэн 1 жил хорих ял оногдуулсан байна. Тэрээр 1 жилий хоих ялыг 6 сар болгож багасгасныг биеэр эдлээд 1-р сард суллагдсан байна. Засгийн газар энэ хэргийг шийдвэрлэхдээ хэтэрхий нэг талыг баримталсан гэж сэтгүүлчид буруутган, энэхүү шүүх ажиллагаа нь хэвлэлийн эрх чөлөөнд халдсан явдал гэж үзсэн байна. Хэдийгээр засгийн газрын зүгээс шууд цензурдсэн зүйл байгаагүй ч сэтгүүлчдийг хүний нэр төр гутаасан хэргээр шүүхэд дуудах, татварын шалгалт байн байн хийх зэрэг хэлбэрээр хэвлэлийн шууд бус цензур байсан. Бусдын нэр төрийг гутаасан худал мэдээлэл нийтэлсэн, тараасан хэрэгт буруугүй болохоо нотлох үргийг хуулиар яллагдагчид ногдуулдаг. Үүний улмаас хэдийгээр чөлөөт сонин, хэвлэлүүдийн зарим нийтлэлүүд Засгийн газрыг нилээд хурц шүүмжилж байсан ч зарим хэвлэлүүд өөрөө өөрсөддөө цензор тавьдаг практик нэвтрүүлсэн байна. Бүх сонинууд шаардлагатай материалаа хувийн хэвшлийн нийлүүлэгчдээс авдаг бөгөөд намуудын харьяанд байдаг болон бие даасан хэвлэлийн аль аль нь материалын хангамж, нийлүүлэлтэд хүндрэл учирч байгаа талаар мэдэгдээгүй байна. Тээвэрлэлтийн хүндрэл, шуудангийн жигд бус үйлчилгээ, хэвлэлтийн тоо хэмжээ зэргээс шалтгаалан холын бүсүүдэд бүх хэвлэлийг хангалттай хэмжээгээр цаг тухайд нь хүргэх боломжгүй байсан.

Улс орон даяар нэвтрүүлэг цацах хүчин чадалтай төрийн өмчит нэг телевиз болон улс даяар цацагддаггүй 7 хувийн телевиз, мөн Улаанбаатар хотын захирагчийн албаны

хяналтанд байдаг орон нутгийн нэг телевизийг оруулаад хэд хэдэн телевизийн станцууд байна. Нийт өрхийн 70 орчим хувь нь телевизортой. Улаанбаатарын оршин суугчид Хятад, Орос, Япон, Их Британи, Франц, Герман, АНУ зэрэг Ази, Европ, Хойд Америкийн телевизийн нэвтрүүлгийг арилжааны зориулалттай сансрын холбооны антен болон кабелийн телевизийн системээр хүлээн авч үздэг.

Төрийн өмчийн радио нь ялангуяа хөдөө орон нутагт мэдээллийн гол эх үүсвэр болж байна. Орон даяар нэвтрүүлгээ цацдаг, бие даасан радио станц ганцхан хэдий ч орон нутгийн чанартай богино долгионы жижиг станцуудын тоо өссөөр байсан. Америкийн дуу хоолой, BBC-ийн нэвтрүүлгүүд хувийн хэвлэл мэдээллийнхний эзэмшдэг богино долгионы шугамаар зөвхөн англи хэлээр цацагдаж байна. Энэхүү хувийн хэвлэл мэдээлэл нь засгийн газар болоод сөрөг хүчний аль алиных нь байр суурийг хүргэж байсан байна.

Интернет ашиглах боломж нээлттэй бөгөөд Засгийн газраас үүнд хөндлөнгөөс оролцсон аливаа зүйл гараагүй.

Засгийн газраас эрдэм шинжилгээ, судалгааны эрх чөлөөг хязгаарлаагүй.

б. Тайван замаар эвлэлдэн нэгдэх

Үнсэн хуулиар тайван замаар эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөөг баталгаажуулсан бөгөөд төрөөс энэхүү эрх чөлөөнд хүндэтгэлтэй хандаж ирсэн байна.

в. Шашин шүтлэгийн эрх чөлөө

Үндсэн хуулиар сүсэг бишрэл, шашин шүтлэгийн эрх чөлөөг олгодог бөгөөд төр засаг ч иргэдийнхээ эрх чөлөөг хүндэтгэн үздэг байна. Гэхдээ өөр шашинд элсүүлэхийг хуулиар хязгаарласан байдаг учир шинээр бүртгүүлэх гэсэн шашны зарим бүлгүүд хүнд суртлын гадуурхалтай тулгарч байсан.

Үндсэн хуулинд шашин, төр хоёрыг ангид байлгах талаар тодорхой заасан байдаг, Албан ёсны төрийн шашин гэж үгүй боловч уламжлалыг баримтлагчид буддизмыг тус улсын уламжлалт шашин гэж үздэг. Засгийн газраас дэмжлэг үзүүлж шашин, түүх, соёлын өв болох хэд хэдэн сүм дуганыг сэргээн засварлажээ. Үүнээс өөрөөр Засгийн газраас Буддын шашинд илүү дэмжлэг үзүүлсэн явдал гараагүй.

Шашны бүлгүүд ХЭДХЯ-нд бүртгүүлэх ёстой байдаг. Гэхдээ бүртгүүлэхийн тулд хүнд суртлын хэд хэдэн шат давхаргаар дамжих болдог бөгөөд зарим албан тушаалтнууд зөвшөөрөл олгосныхоо хариуд шан харамж шаардах тохиолдол гарсан байна. Орон нутгийн засаг захиргаа нь тухайн орон нутгийнхаа түвшинд өргөдлийг хэлэлцэн шийдвэрлэх эрхтэй. Ерөнхийдөө бүртгүүлэхэд учирдаг хүндрэлүүд нь ихэвчлэн орон нутгийн албан тушаалтнуудын хүнд суртал болон улсаас санхүүжигдээгүй зарим төслүүдэд зориулан санхүүгийн дэмжлэг хүчээр олж авах гэсэн оролдлогоос болж байгаа юм. 1990 оноос хойш байгуулагдсан 260 сүм хийд, мөргөлийн газруудаас 239 орчим нь буюу шарын шашны 151, протестантын 74, католик 2, бахайн 5, лалын 4 болон бусад 3 төрлийн шашны бүлгүүд бүртгүүлсэн байна. Гадаадад буй шүтлэг нэгтнүүдтэйгээ харилцах боломжтой. Тухайн онд Католик сүм тус улсад анх удаа тэргүүн хамбаа тодруулсан байна. Хуулиар бол зохион байгуулалттай мөргөл үйлдэх

газрын тоог Засгийн газрын зүгээс хязгаарлах, хянах боломжтой боловч тухайн жилд Засгийн газраас ийм үйл ажиллагаа авч хэрэгжүүлээгүй байна.

Өөр шашинд татан оруулахыг хуулиар шууд хориглодоггүй ч үзэл номлолоо хүчээр тулгах, шан харамж өгөх, дарамт шахалт үзүүлэх, хуурэн мэхлэх замаар шашинд элсүүлэхийг хориглодог. Түүнээс гадна Боловсролын яамны сайдын тушаалын дагуу гадаад хэлний болон бусад аливаа сургалтыг шашны суртал ухуулгатай холихыг хатуу хориглосон байдаг. Энэ тушаалын хэрэгжилтийг ялангуяа хотод нилээд чанга хянасан.

Монголын буддын шашинтнуудын дунд ихээхэн хүндлэгддэг Түвдийн буддын шашны тэргүүн Далай ламыг Монголд урьж авчрах гэсэн хэд хэдэн удаагийн оролдлого бүтэлгүй болсны эцэст 2002 оны 11 сард тэрээр Монголд айлчилсан байна. Энэхүү нэр хүндтэй шашны тэргүүний айлчлалыг хийлгэхийн тулд Засгийн газрын зүгээс хэд хэдэн оронтой идэвхтэй яриа хэлэлцээр хийсэн байна.

Дэлгэрэнгүй мэдээллийг 2003 оны Олон улсын шашин шүтэх эрх чөлөөний тухай тайлангаас үзнэ үү.

г. Улс дотроо болон гадаадад чөлөөтэй зорчих, цагаачлах, эх орондоо буцаж ирэх эрх чөлөө

Үндсэн хуулиар Монгол улсын иргэн улсынхаа нутаг дэвсгэрт чөлөөтэй зорчин явах, гадаад улс оронд аялах, мөн эх орондоо ямар ч саадгүйгээр буцаж ирэх эрх чөлөөгөөр хангагдсан байдаг бөгөөд төрөөс иргэдийнхээ эдгээр эрх чөлөөнд хүндэтгэлтэй хандаж байсан. Гэхдээ хатуу бэрх өвөл, удаан үргэлжилсэн ган зудын нөхцөл байдлаас болоод нийслэл хотод шилжин ирэгсдийн тоо өссөөр байна. Хотод шилжин ирэгсдийн тоог хязгаарлах зорилгоор хотод суурьших гэсэн хүмүүсээс авдаг төлбөрийн хэмжээг нэмэгдүүлэх зэргээр хотын засаг захиргааны зүгээс хүнд суртлын дарамт үзүүлсээр байсан. Улаанбаатар хот нь бусад газраас шилжин ирэгсдээс хураамж авдаг цорын ганц хот байсан байна. Тухайн онд Чингэлтэй дүүргийн шүүх энэхүү хураамжийг хууль бус болохыг тогтоосон учир 10 сарын 1–нээс эхлэн хотын захиргаа уг хураамжийг авахаа зогсоосон байна.

Монгол улс нь Дүрвэгсдийн статусын тухай 1951 оны НҮБ-ын конвенц болон 1967 оны протоколд нэгдэн ороогүй бөгөөд дүрвэгсдийн статус олгох тухай ямар нэгэн хууль тогтоомж байхгүй. Бодит байдал дээр засгийн газар цагаачлал, улс төрийн орогнолын статус тэр бүр олгодоггүй боловч буцааж албадан гаргах явдлаас хамгаалж байсан. Засгийн газраас НҮБ-ын дүрвэгсдийн асуудал эрхэлсэн дээд комиссын төлөөлөгчидтэй цагаачлал, улс төрийн орогнолын асуудлаар яриа хэлэлцээрийг үргэлжлүүлэн хийсээр байна.

Хойд Солонгосын иргэд хэсэг бүлгээрээ Хятадаар дамжин Монгол руу орж ирэх нь үргэлжилсэн хэвээр байна. Хойд Солонгосоос дүрвэн ирэгсдийн тоо цаашид өсөх хандлагатай байгаад Засгийн газар санаа зовниж байгаа нь 1951 оны конвенцид элсэн орохоос түдгэлзэх шалтгаан болж байна.

Засгийн газар нь цагаачдад туслах асуудлаар НҮБ-ын дүрвэгсдийн асуудал эрхэлсэн дээд комисс болон бусад олон улсын хүмүүнлэгийн байгууллагуудтай хамтран ажилласан байна. Гэхдээ сүүлийн жилүүдэд Монгол улсын холбогдох байгууллагаас

цагаачлалын статус хүсч хандсан зарим хүмүүсийг цагаачлагч бус харин "эдийн засгийн шалтгаанаар дүрвэгсэд" гэж тодорхойлсны үндсэн дээр хүсэлтийг нь бие лүүлэхээс татгалзсан байна.

3-р хэсэг. Улс төрийн эрх чөлөөг хүндэтгэх: Төр засгаа сонгох иргэдийн эрх

Үндсэн хуулиар төр засгаа тайван замаар солих эрхийг иргэдэд олгосон байдаг бөгөөд иргэд энэхүү эрхээ тодорхой хугацаанд явагддаг, чөлөөт, шударга сонгуульд оролцон санал өгөх замаар хэрэгжүүлдэг. Үндсэн хуулиар Ерөнхийлөгчийн бүрэн эрхийн хугацаа 4 жил байдаг бөгөөд 2 удаа сонгогдож болдог. Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурал болон орон нутгийн сонгууль тус тусдаа явагддаг.

2000 онд болсон парламентын сонгууль МАХН-ыг засгийн эрхэнд дахин авчирсан бөгөөд 2001 онд МАХН-аас нэр дэвшигч хоёр дахь удаагаа ерөнхийлөгчөөр сонгогджээ. Олон улсын ажиглагчид ерөнхийлөгчийн сонгуулийг нилээд шударга бөгөөд чөлөөт сонгууль болсон гэж дүгнэжээ. 2000 оны парламентын сонгуулийн үеэр гарсан зарим зөрчил дутагдалд дүгнэлт хийсэн нь 2001 оны ерөнхийлөгчийн сонгуулийн практик үйл ажиллагааг сайжруулахад нэмэр болсон. Сонгуулийн комиссын ажилтнууд хайрцгаар санал хураах үед 2-3 ажиглагч байлцахыг шаардсан шинэ журам гарсан боловч тэдгээр ажиглагч нарт зориулсан төсөв мөнгө байхгүй учраас зарим алслагдсан хязгаар нутгуудад хээл хахуулийн асуудал байсаар байна. Санал хураах хуудсыг улс төрийн намуудын хатуу хяналтан доор хэвлэж тараадаг. Нэр дэвшигч болон түүнийг дэмжигчдийн санхүүжүүлж зохион байгуулсан соёл урлагийн арга хэмжээг сонгуулийн кампанит ажлын нээлт, хаалтын ажиллагаанаас бусад үед хийхийг хориглосон байдаг. Үндсэн хуулинд зааснаар Ерөнхий сайд Ерөнхийлөгчтэй зөвшилцсөний үdsэн дээр гүйцэтгэх засаглалын албан тушаалд томилох саналыг УИХ-аар батлуулахаар оруулдаг бөгөөд УИХ-ын гишүүд нь Засгийн газрын гишүүн байж болдог.

Монгол улсад бүртгэлтэй 14 улс төрийнnamaас 4 нь УИХ-д төлөөлөлтэй байна.

Төр засгийн болон улс төрийн үйл ажиллагаанд эмэгтэйчүүд, үндэсний цөөнхийн оролцооны талаар хуулиар тогтоосон ямар нэг хязгаарлалт байхгүй. УИХ-ын 76 гишүүний 9 нь эмэгтэйчүүд байсан байна. Засгийн газарт эмэгтэй сайд байгаагүй ч нэг дэд сайд нь эмэгтэй хүн байсан байна. Эмэгтэйчүүдийн байгууллагуудын дуу хоолой орон нутгийн болоод улсын хэмжээний улс төрд сонсогдохоор байсан төдийгүй шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүдийн оролцоог нэмэгдүүлэх талаар идэвхтэй ажилласан.

УИХ-ын 76 гишүүний 3 нь үндэсний цөөнх болох казахуудын төлөөлөл болж байв.

4-р хэсэг. Хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчсөн тухай гомдлыг шалгаж буй олон улсын болон ТТБ-уудад Засгийн газрын зүгээс хэрхэн хандаж байсан тухай

Монголын болон олон улсын хүний эрхийн хэд хэдэн байгууллагууд Засгийн газрын зүгээс аливаа хязгаарлалтгүйгээр үйл ажиллагаагаа явуулж, хүний эрхтэй холбоотой

асуудлыг шалгаж, үр дүнг нь хэвлэн нийтэлсэн байна. Засгийн газрын албан тушаалтнууд эдгээр байгууллагатай хамтран ажиллаж, дэмжиж тусалж байсан.

НҮБ-ийн Хөгжлийн хөтөлбөрийн зааварчлагын дагуу аймаг бүрийн ИТХ-ын нэг төлөөлөгч хариуцан гүйцэтгэх үүргийнхээ нэг хэсэг болгож хүний эрхийн нөхцөл байдалд хяналт тавих үүрэгтэй байдаг.

2001 онд Ерөнхийлөгч, Дээд шүүх, УИХ-аас санал болгон нэр дэвшүүлсэн удирдах албан тушаалын төрийн албан хаагч З хүний бүрэлдхүүнтэй Хүний эрхийн үндэсний комиссыг 6 жилийн хугацаатайгаар байгуулсан байна. Энэхүү Хүний эрхийн үндэсний комисс нь хүний эрхийн зөрчсөн тохиолдлуудад хяналт тавих, бодлогын чанартай өөрчлөлт, шинэчлэлийг санаачлах буюу хянах, хүний эрхийн ТТБ-уудтай хамтран ажиллах асуудлыг хариуцдаг бөгөөд УИХ-д шууд тайлагнадаг. 2001, 2002 оны илтгэлүүддээ дурьсаны нэгэн адил 2003 оны илтгэлдээ баривчлах, урьдчилан хорих явцад эрхээ хэтрүүлдэг, түр саатуулах байр болон хорих аngиудын нөхцөл муу, шүүх хурлаар хэргийг хянан шийдвэрлэхгүйгээр удаан хугацаагаар хорьдог, энэ талаархи хууль журам мөрдөгдөхгүй байна хэмээн төр засгийг шүүмжилсэн байна. Мөн хүний эрхийг бүрэн хамгаалж чадахгүй байгаа УИХ, шүүх засаглалыг буруутгасан байна.

5-р хэсэг. Яс үндэс, хүйс, хэл, тахир дутуу болон нийгмийн байдлаар ялгаварлан гадуурхах

Үндсэн хуульд "яс үндэс, хэл, арьсны өнгө, нас хүйс, нийгмийн гарал, байдлаар нь хэнийг ч ялгаварлан гадуурхаж үл болно", мөн "эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүс улс төр, эдийн засаг, нийгэм соёлын амьдрал, гэр бүлийн харилцаанд адил тэгш эрхтэй" гэж заасан байдаг. Төр, засгийн зүгээс үндсэн хуулийн эдгээр заалтуудыг хэрэгжүүлж ирсэн байна. ДОХ-ын халдварт авсан хүмүүсийг албан ёсоор гадуурхах зүйл ажиглагдаагүй ч нийгмийн дунд ялгаварлан гадуурхах тохиолдлууд гарсан байна.

Эмэгтэйчүүд

Эмэгтэйчүүдийн эсрэг гэр бүлийн хүчирхийлэл ноцтой асуудал хэвээр байлаа. Хүчирхийлэл, гэр бүлийн дарамт нь хууль бус бөгөөд ийм хэрэг үйлдсэн этгээдэд хуулийн дагуу хариуцлага хүлээлгэдэг. Гэр бүлийн хүндээ хүч хэрэглэхийг хориглосон тусгай хууль байдаггүй.

Гэр бүлийн хүчирхийлэлд өртөгсдийн талаар баттай тоо баримт байхгүй хэдий ч мэргэжлийн ажиглагчдын үзэж байгаагаар энэ нь нилээд түгээмэл бөгөөд нийт эмэгтэйчүүдийн гуравны нэг нь гэр бүлийн хүчирхийлэлд өртдөг байна. Гэр орондоо хүчирхийллийн гэмт хэрэг үйлдэгсдийн 98.5 хувь нь эрэгтэйчүүд байгаа бөгөөд ихэнх тохиолдолд эдгээр хэргийн хохирогч нь эмэгтэйчүүд байна. Сүүлийн жилүүдэд гэр бүлийн хүчирхийллийн хэргүүд улам харгис болох хандлагатай байгаа бөгөөд янз бүрийн эх сурвалжуудаас авсан баримтаар хүн амины хэргийн 10–24 хувь нь гэр бүлийн хүрээнд үйлдэгдэж байна. 1998 онд эмэгтэйчүүдийн амь насыг хохироосон хэрэг нийт хүн амины хэргийн 8 хувийг эзэлж байсан бол 2001 онд 17 хувь болж өссөн байна. Төр засаг болон нийгмийн зүгээс олон жил нууж хааж байсны эцэст гэр бүлийн хүчирхийлэл, ялангуяа эхнэр, хүүхдээ дарамталсан гэмт хэргийн талаар олон нийтийн дунд, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр нээлттэй хэлэлцүүлэг хийх явдал нэмэгдсэн байна. Гэхдээ л гэр бүлийн хүчирхийллийг тухайн гэр бүлийн дотоод асуудал бөгөөд ноцтой зүйл огт биш гэсэн хандлага зонхилж байна. Нийгэм, эдийн засгийн томоохон

өөрчлөлтүүд нь боловсрол, нийгмийн хөтөлбөрүүдэд зарцуулах хөрөнгийг танасны үр дагавраар ажилгүйдэл, инфляци зэрэг шинэ шинэ дарамтыг өрх гэрт учруулж байна. Зарим тоо баримтаас хараад гэр бүлийн хүчирхийллийн хэргийн 60–аас дээш хувь нь архидалттай холбоотойгоор гарсан байна. Согтуугаар үйлдсэн гэмт хэрэг гэр бүлийн хүчирхийлэл, гэр бүл салалтын тоог нэмэгдүүлж улмаар ганц бие эцэг, эхчүүд, түүний дотор ялангуяа өрх толгойлсон эмэгтэйчүүдийн тоо нэмэгдэж байна. Эмэгтэйчүүдийн эрх ашгийг хамгаалах бүлгүүдээс гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх талаар шинэ хууль эрхийн акт гаргахыг уриалж байгаа боловч эмэгтэйчүүдийн эсрэг хүчирхийлэл хэрэглэсэн гэмт хэргийн тохиолдолд одоогийн хууль тогтоомжийн дагуу арга хэмжээ авахаас өөрөөр төр засаг, цагдаагийн байгууллагын зүгээс энэ асуудлыг шийдвэрлэх ямар ч оролдлого хийгээгүй. Гэр бүлийнх нь хүнийг нилээд удаан хугацаагаар хорих, түүнээс болж өрхийн орлогоо алдахад хүрэх учраас эмэгтэйчүүд ийм тохиолдолд шүүх, цагдаагийн байгууллагад хандахаа түдгэлздэг байна.

Хүчингийн гэмт хэрэг, ялангуяа гэр бүлийн хүндээ хүч хэрэглэх явдал байсаар байна. Жилийн хугацаанд бүртгэгдсэн ийм хэргийн тоо бараг 5 хувиар нэмэгдсэн байна.

Биеэ үнэлэхийг хуулиар хориглосон бөгөөд энэ нь тийм ч ноцтой асуудал биш байсан.

Зарим эмэгтэйчүүд болон насанд хүрээгүй охид Ази, Зүүн Европын орнуудад бэлгийн харилцаатай холбоотой арилжаа наймааны золиос болон ажиллаж байгаа бөгөөд тэдний тодорхой бус хувь нь хууль бусаар хүн наймаалах гэмт хэргийн хохирогч болсон байж болзошгүй гэсэн мэдээлэл гарсан байна. (6.е хэсгийг үзнэ үү).

Бэлгийн харилцаатай холбогдуулан дарамтлахын эсрэг хууль тогтоомж байдаггүй.

Гэр бүлийн хуульд хүүхдийн тэтгэвэр болон эцэг эхийн эрх үүргийг тодорхой заасан байдаг бөгөөд уг хууль нь ийм төрлийн маргааныг шуурхай шийдвэрлэх, гэр бүлийн хүчирхийлэл гарах шалтгааныг арилгах зорилготой. Хүчирхийллийн эсрэг үндэсний төв нь Улаанбаатар хотын 2 дүүрэг, 8 аймагт 2–3 ажилтантай салбарууд ажиллуулж байна. Улсын хэмжээнд гэр бүлийн хүчирхийлэлд өртөгсдөд зориулсан, голдуу гадаадын тусlamжийн байгууллагуудаар санхүүжигддэг ганцхан жижиг хоргodoх байр байсан.

Гэр бүлийн хуулинд гэр бүл цуцлах, хүүхдээ асран хамгаалахтай холбоотой үүрэг болон хүүхдээ асрамжиндаа авч үлдсэн эцэг эхэд олгох хүүхдийн тэтгэмжийн тухай заасан байдаг. Мөн гэр бүлийн хүчирхийлэл үйлдэгдсэн гэдгийг холбогдох байгууллагууд нь тогтоосон тохиолдолд гэр бүл цуцлалтын асуудлыг илүү шуурхай шийдвэрлэх боломжийг энэ хуулиар олгодог.

Үндсэн хуульд зааснаар эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүс аль ч салбарт адил тэгш эрхтэй. Эмэгтэйчүүд эрэгтэйчүүдтэй адил төрлийн ажил гүйцэтгэж байгаа бол адил тэгш цалин хөлс авах эрхтэй, мөн сурч боловсрох эрхээр адил тэгш хангагдана. Эмэгтэйчүүд ажиллах хүчний бараг тал хувийг эзэлдэг бөгөөд тэдний нилээд хэсэг нь өрхийнхөө орлогыг дангаараа бүрдүүлдэг байна. Эх, хүүхдийн эрүүл мэндэд хор хөнөөл учруулж болох хүнд, хортой нөхцөлд ажиллахыг хориглодог бөгөөд энэ заалтын хэрэгжилтийг төрийн зүгээс нилээд хатуу хянадаг. Олон эмэгтэйчүүд төрийн байгууллагад дунд шатны албан тушаал болон мэргэжлийн ажил эрхэлж, нилээд хэсэг нь худалдаа, үйлдвэрлэлийн шинэ бизнес нээж, ажиллуулж байна.

Эмэгтэйчүүдийн эрхийг хамгаалдаг засгийн газрын тусгай агентлаг байдаггүй, харин яамд, ТББ–уудын хооронд бодлогын зохицуулалт хийх, эмэгтэйчүүдийн эрх ашгийг хамгаалах чиг үүрэг бүхий үндэсний зөвлөл байдаг. НХХЯ–ны дэргэд Эмэгтэйчүүд, хүүхдийн асуудал эрхэлсэн газар ажилладаг. Эх, хүүхдийн эрүүл мэнд, гэр бүлийн хүчирхийлэл, тэгш эрхийн асуудлаар үйл ажиллагаа явуулдаг эмэгтэйчүүдийн эрхийн дөчөөд байгууллага байна.

Хүүхдүүд

Нийгэм даяар гэр бүлд учрах дарамт ихэссэн нь олон хүүхдэд сөрөг нөлөө үзүүлсэн бөгөөд хэдийгээр засгийн газраас хүүхдийн эрх, нийгмийн хамгаалалд зарчмын хувьд анхаарлаа хандуулж буй хэдий ч хамгийн хурдтай өсч буй хүн амын энэ бүлгийн боловсрол, эрүүл мэнд, нийгмийн хэрэгцээг хангаж чадахгүй хэвээр байна. Хуулинд зааснаар¹⁶ хүртэлх насын хүүхдэд бүрэн бус дунд боловсролыг үнэ төлбөргүй олгодог. Гэвч өрх гэрийн санхүүгийн боломж болон улсын төсвийн хүндрэлээс шалтгаалаад зарим хүүхдүүд сургуульд сурч чадахгүй байна. Бодит амьдрал дээр 15–аас дээш насын охидууд боловсролоо дүүргэх боломжийн хувьд хөвгүүдээс илүү байдаг байна. Учир нь өсвөр насын эрэгтэй хүүхдүүд гол төлөв ахуй амьдралдаа туслах шаардлагатай, мөн сургууль нь гол төлөв гэрээс нь хол байрлалтай байдаг. Түүнээс гадна боловсролын бүх шатанд багшлах боловсон хучин болон сургалтын материал маш их дутагдалтай хэвээр байна.

Монголын нийгэм хүүхдүүдээ хамтран өсгөж туслалцдаг эртний уламжлалтай ажээ. Өмнөх жилүүдийг бодвол Засгийн газар өнчин хүүхдүүдэд учирч буй бэрхшээл зовлон өргөн хүрээг хамарч буйг хүлээн зөвшөөрч байгаа боловч гэр бүл болон нийгмийн хүрээнд гарсан томоохон өөрчөлтүүдийн золиос болсон тэдгээр хүүхдүүдийн нийгмийн хамгааллыг сайжруулахад зориулах эх үүсвэрээр гачигдаж байна. ТББ–ууд өнчин ба хаягдмал хүүхдүүдэд тусалсан хэвээр байна. Засгийн газраас тэнэмэл хүүхдүүдийн талаарх тоо баримтыг нийтэд дэлгэн тавьдаггүй боловч 2002 оны хүн амын тооллогоор 7–18 насы, орон гэргүй 1300 орчим хүүхэд байгаа нь тогтоогдсон байна. Тэдгээрийн 840 нь гадаадын ТББ–уудын ивээн тэтгэдэг хүүхдийн 21 төвийн дотуур байранд амьдардаг. Энэ чиглэлээр ажилладаг байгууллагууд орон гэргүй тэнэмэл хүүхдүүдийн дээр дурьдсан тоог хүлээн зөвшөөрдөггүй бөгөөд ойролцоогоор 3000 байгаа гэж тооцоолдог. Тэнэмэл хүүхдүүдийн гуравны нэг хувийг эзэлдэг охидууд бэлгийн хүчирхийлэлд өртөх явдал байдаг. Хүүхдийн хамгаалалтай холбоотой эдгээр болон бусад асуудлуудыг шийдвэрлэх зорилгоор Засгийн газраас Хүүхдийн төлөө үндэсний хороог байгуулсан байна. Засгийн газраас санхүүжигддэг бөгөөд хувийн өмчлөл, удирдлагад байдаг 0–3 болон 3–16 насын хүүхдүүдэд зориулсан асрамжийн 2 төв байдаг. Засгийн газрын харьяа байгууллагууд нь улсаас санхүүжилт авдаг хэдий ч тэр нь хүрэлцээ муутай учраас эдгээр өнчин хүүхдийн асрамжийн газрыг дэмжиж тэтгэх зорилгоор гадаадын тусламжийг ашигласан байна.

Хүүхдийн хүчирхийлэл, ялангуяа эцэг эхийн архидалтаас үүдэлтэй хүчирхийллийн асуудалд анхаарах явдал нэмэгдсэн байна. Эмэгтэйчүүдийн эсрэг хүчирхийлэлтэй тэмцэхийн зэрэгцээ ТББ–ууд энэ асуудлыг шийдвэрлэхээр ажиллаж эхэлсэн байна. НХХЯ–д Эмэгтэйчүүд, хүүхдийн асуудал эрхэлсэн газрыг шинээр нэмж байгуулсан байна.

Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд

Хөдөлмөрийн хуулиар хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийг хөдөлмөр эрхлэх, боловсрол эзэмших тал дээр ялгаварлан гадуурхахыг хориглодог бөгөөд тахир дутуугийн байдал, хүнд хөнгөнөөс шалтгаалан тэдэнд төр засгаас тэтгэмж олгохыг хуульчилсан байдгийн дагуу тэтгэмж, хөнгөлөлт олгогдож ирсэн байна. Хэдийгээр ажил эрхлэлт, боловсролын хувьд тахир дутуу иргэдийг ялгаварлан гадуурхах явдал ажиглагдаагүй ч бодит амьдрал дээр тэдний ихэнхэд нь ажил олдохгүй байлаа.

Хөдөлмөрийн хуулиар 50-иас дээш тооны ажиллагсадтай байгууллагуудад наад зах нь 3 хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэнийг ажиллуулах шаардлага тавигддаг. Үйлдвэрлэлийн осолд орж гэмтсэн хүмүүс ажлаа үргэлжлүүлэн хийж чадахаар болмогцоо эргээд ажилдаа орох эрхтэй байдаг бөгөөд Засгийн газраас тэднийг техникийн сургалтын төвд үнэ төлбөргүй давтан сургалтанд хамруулж иржээ. Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдүүдэд зориулсан тусгай сургууль хэд хэд байдаг бөгөөд хүүхдүүд өөрсдөө хүсвэл ердийн сургуульд ч суралцах боломжтой. Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийг онцгойлон анхаарч ажилд авсан аж ахуйн нэгжид Засгийн газраас татварын хөнгөлөлт үзүүлсэн байна. Тахир дутуу иргэдийг нийгмийн амьдралд оролцох боломжкоор хангахыг хуульчилсан зүйл байхгүй учир тэд нийгмийн амьдралд бүрэн хэмжээгээр оролцоход бэрхшээл учирдаг байна. Харин 2001 онд Засгийн газраас олон нийтийн зарим газарт тахир дутуугийн тэргэнцэр орох зориулалтын зам барихад зориулж багахан хэмжээний хөрөнгө хуваарилсан байна. Төрөөс тахир дутуу иргэдэд олгодог тэтгэмжийг нэмэгдүүлэх асуудлаар тэд хэсэг бүлгээрээ жагсаал цуглаан зохион байгуулсан байна. Тахир дутуу иргэдэд төрөөс олгодог тэтгэмж нь сард дунджаар 40 ам.доллар (40,000 төгрөг) байсан. 30 шахам ТББ-үүд тус улсын 40,000 шахам тахир дутуу иргэдэд тусlamж үзүүлэх ажилд оролцжээ.

6-р хэсэг. Ажиллагсдын эрх ашиг

a. Эвлэлдэн нэгдэх эрх

Ажил хөдөлмөр эрхэлж буй хүн өөрийн сонголтоор үйлдвэрчний эвлэл болон мэргэжлийн байгууллагыг үүсгэн байгуулах уюу гишүүнээр элсэх эрхтэй гэж Үндсэн хуулинд заасан байдаг. Үйлдвэрчний эвлэлийн албан тушаалтнуудын тооцоогоор ойролцоогоор 400,000 буюу нийт ажиллах хүчний талаас бага хувь нь Үйлдвэрчний эвлэлийн гишүүн гэсэн тоо баримт байдаг. Хувиараа ажил эрхэлдэг болон жижиг аж ахуйн нэгжид ажилладаг хүмүүс үйлдвэрчний эвлэлд бараг хамрагддаггүй байна. Үйлдвэрчний эвлэлийн албан тушаалтан болоход ямар нэгэн хориг хязгаарлалт байхгүй бөгөөд тэднийг нууц санал хураалтаар сонгодог байна.

Тайлант жилийн хугацаанд Чөлөөт үйлдвэрчний эвлэлүүдийн холбооны удирдлага нь Монголын үйлдвэрчний эвлэлүүдийн холбоотой нэгдсэнээр улсын хэмжээнд нэг л үйлдвэрчний эвлэлийн байгууллагатай болсон байна.

Монголын үйлдвэрчний эвлэлүүдийн холбоо нь олон улсын хөдөлмөрийн байгууллага болон холбоодтой ажил төрлийн холбоотой байдаг.

б. Зохион байгуулалттай эрх ашгаа хамгаалах эрх

Ажил олгогч, ажилтан, үйлдвэрчний эвлэл болон засгийн газар хоорондын харилцааг хуулиар зохицуулсан байдаг. Төр засгийн оролцоо нь ажлын цаг, ажиллах нөхцлийн талаархи хөдөлмөрийн гэрээний заалтууд хуулийн шаардлагад нийцэж буй эсэхэд хяналт тавихаар хязгаарлагддаг. Цалин хөлс болон ажил эрхлэлтийн бусад нөхцлүүдийг улсын ч, хувийн ч байгууллагад ажил олгогч, ажилтан хоёр харилцан тохиолцдог бөгөөд зарим тохиолдолд үйлдвэрчний эвлэл оролцдог. Хөдөлмөрийн маргааныг шийдвэрлэх комисс нь хувь хүнтэй холбоотой маргааныг шийдвэрлэдэг бөгөөд хэсэг бүлэг хүмүүстэй холбоотой маргааныг зуучлалын болон арбитрын байгууллага шийдвэрлэдэг. Хэрэв ажил олгогч тавьсан саналыг нь хүлээн авахгүй бол ажиллагсад ажил хаях эрхээ хэрэгжүүлж болно. Ямар ч ялгаварлалгүйгээр үйлдвэрчний эвлэлийн үйл ажиллагаанд оролцож болох эрхийг хуулиар хамгаалсан байдаг.

Үйлдвэрчний эвлэлийн гишүүд ажил хаях эрхтэй. Гэхдээ "зайлшгүй чухал ажил үйлчилгээ" буюу Засгийн газраас үндэсний аюулгүй байдал, батлан хамгаалалтанд чухал үүрэгтэй гэж тодорхойлсон цагдаа, нийтийн аж ахуй болон тээврийн үйлчилгээний ажилчид ажил хаях эрхгүй байдаг. Тайлант хугацаанд нийт 1000 гаруй хүний хамарсан 8 удаагийн ажил хаялт болсон байна.

Экспортын зориулалттай боловсруулалт хийдэг бүс байхгүй байна.

в. Албадан болон боолын хөдөлмөрийг хориглох

Албадан болон боолын хөдөлмөр, ялангуяа хүүхдээр ийм хөдөлмөр хийлгэхийг хуулиар хориглосон байдаг боловч хуулийг нэг мөр хэрэгжүүлэхгүйбайна. Хөдөө орон нутагт цэргийн албан хаагчдын намрын ургац хураалтанд туслах ажилд татан оролцуулсан байна. Ихэнх тохиолдолд хоригдлууд хоригдож буй ангийнхаа аж ахуйд туслах ажил хийдэг бөгөөд эрүүлжүүлэх байранд орсон болон жижиг хэрэг зөрчил гаргасан этгээдүүдээр saatuuulagdaa хугацаанд нь гудамж цэвэрлэх зэрэг жижиг сажиг ажил хийлгэдэг. Түр saatuuulagdsan хүмүүс хийсэн ажлынхаа хөлсийг тооцуулж авдаг, харин хоригдлуудад ямар нэг хөлс өгдөггүй харин ялын хугацаанаас нь хасч тооцдог байна.

г. Хүүхдийн хөдөлмөр болон ажил эрхлэх насны доод хязгаар

Хуулиар 16 насанд хүрээгүй хүүхэд ажил хийхийг ерөнхийдөө хориглосон байдаг. Гэхдээ 14–15 насны хүүхдийг эцэг, эхийнх нь зөршөөрөлтэйгөөр долоо хоногт 30 хүртэлх цагаар ажиллуулж болно. 18 нас хүүхдийг шөнийн ээлж, хүнд хүчир ажил хийлгэх, мөн уул уурхай, барилга зэрэг аюултай нөхцөлд ажиллуулахыг хориглодог. Эдгээр заалтууд болон хөдөлмөрийн бусад хууль тогтоомжуудын хэрэгжилтийг тухайн бүс, орон нутгийн тамгын газарт харьяалагдах хөдөлмөрийн улсын байцаагч нар хянадаг. Эдгээр байцаагч нар нь хөдөлмөрийн хууль тогтоомж зөрчсөн үйлдэл гарвал нэн даруй таслан зогсоох эрх мэдэлтэй боловч тэдний тоо цөөхөн, харин бие даан үйл ажиллагаа явуулж буй байгууллагуудын тоо өсөж байгаагийн улмаас хуулийн хэрэгжилт хязгаарлагдмал байдалтай байна.

Хүүхдүүд жижиг наймаа хийх, хог түүх, хаагдсан уурхайгаас нүүрс малтах, мал маллах зэргээр албан бус хөдөлмөр эрхэлж байна. Архидалт ихэсч, эцэг эхдээ хаягдсанаас олон хүүхэд өөрсдийгөө болон ах дүү нараа, зарим тохиолдолд бүр эцэг

эхээ ч тэжээх орлого олохын тулд ажил хийх шаардлага бий болж байна. Хөдөлмөр эрхэлж буй хүүхдийн тоог ойролцоогорр 58,000 гэж тогтоосон байна.

Эдийн засгийн дарамт нэмэгдэж байгаагаас ялангуяа хөдөө орон нутагт өсвөр насын хөвгүүд 18 нас хүртлээ сургуульд сурах нь улам бүр багасчээ (5-р хэсгийг үзнэ үү). Ийнхүү сургуулиас гарсан хүүхдүүд ихэнх тохиолдолд мал маллаж байгаа бөгөөд үйлдвэр, нүүрсний уурхайд ажиллаж буй хүүхдүүдийн тоо нэмэгдэж байгаа ажээ. Хүүхдээр албадан болон боолын хөдөлмөр хийлгэхийг төр засгаас хориглодог бөгөөд хуулийн энэ заалтыг ерөнхийд нь хэрэгжүүлэхийг эрмэлздэг ч хүүхдээр албадан хөдөлмөр хийлгэх явдал гарсаар байсан.

Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагаас тус улсад Хүүхдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг зогсоох Олон улсын хөтөлбөр хэрэгжүүлэх үндэсний алба байгуулсан байна.

д. Ажлын нөхцөл

Тайлант жилийн хугацаанд хөдөлмөрийн хөлсний хуулиар тогтоосон доод хэмжээ нь сарын 30,000 төгрөг байсан. Улсын ба хувийн хэвшлийн аль алинд нь мөрдөгдөж байгаа энэхүү цалингийн доод хэмжээнд НХХЯ хяналт тавьж байдаг бөгөөд энэ нь ажил эрхэлж буй аливаа иргэн болон түүний гэр бүлийн амьжиргааны наад захын хэрэгцээг хангахад хүрэлцэхгүй байна. Төрийн албан хаагчид үүнээс арай өндөр, хувийн бизнест ажиллаж буй хүмүүс бол харьцангуй өндөр цалин авдаг байна. Зарим ажиллагсад орон сууцны хөнгөлөлт эдэлдэг.

Хуулиар тогтоосон ажлын цаг долоо хоногт 40 цаг бөгөөд долоо хоногийн эцэст наад зах нь 48 цаг амардаг. Илүү цаг ажилласан тохиолдолд нэг цагийн хөлсийг 2 дахин нэмэгдүүлж олгох буюу илүү ажилласан цагтай тэнцэх хугацаагаар нөхөн амруулахаар хуулинд заасан байдаг. Жирэмсэн эмэгтэйчүүд ба хөхүүл хүүхэдтэй эхчүүдийг илүү цагаар ажиллуулахыг хориглосон байдаг. 16–17 настай хүүхдүүдийн долоо хоногт ажиллах цаг 36–аас хэтрэх ёсгүй бөгөөд тэднийг илүү цагаар ажиллуулахыг хориглодог. Эдгээр заалтууд ерөнхийдөө хэрэгжиж ирсэн байна..

Хөдөлмөрийн, Хоршооллын болон Аж ахуйн нэгжийн тухай хуулиудаар ажлын байрны эрүүл ахуй, аюулгүй байдлын стандартыг тогтоосон байдаг. Гэвч уул уурхай, цахилгаан эрчим хүч болон барилгын салбарт хуучирч хоцрогдсон машин техникт хэт найдах, сэлбэж шинэчлэх, ажиллуулахтай холбоотой бэрхшээл нь үйлдвэрлэлийн осол байнга гаражад хүргэж байна. Ажлын байрны эрүүл ахуй, аюулгүй байдлын стандартын шаардлагыг ханган биелүүлэх талаар НХХЯ–наас тавих хяналт хангалтгүй байсан. Улсын хэмжээнд өсөн нэмэгдэж байгаа аж ахуйн нэгжүүдэд хяналт тавих үүрэгтэй Хөдөлмөр хяналтын албанд дөнгөж 73 байцаагч ажиллаж байв. Хуулинд зааснаар ажиллагсад ажлын аюултай нөхцөлд ажиллахаас татгалзсан ч ажлын байраа хадгалан үлдэх эрхтэй байдаг. Монгол улсад хөдөлмөр эрхэлж буй гадаадын цөөн тооны ажилчид байгаа ба хөдөлмөр хамгааллын хувьд монгол ажилчидтай адил эрх эдэлдэг.

е. Хууль бусаар хүн наймаалах

Хүүхэд, эмэгтэйчүүдийг хууль бусаар наймаалахыг хуулиар онцгойлон хориглосон байдаг ч Ази, Зүүн Европын зарим орнуудад монгол эмэгтэйчүүд болон насандаа хүрээгүй охидууд бэлгийн харилцаатай холбоотой арилжаа наймааны золиос болон

ажиллаж байгаа бөгөөд тэдний зарим нь хууль бусаар хүн наймаалдаг хүмүүсийн гарг орсон байж болзошгүй тухай баримт байна. Тус улс нь хууль бусаар хүн наймаалах гэмт хэргийн эх үүсвэр төдийгүй дамжин өнгөрөх цэг болсон байна. Албаны хүмүүс, ТББ–уудын ихэнх нь хууль бусаар хүн наймаалах гэмт хэргийн цар хүрээний тухайд тодорхой тоо баримт хэлэх боломжгүй байгаа ч энэ асуудалд анхаарлаа хандуулах нь ихэссэн.

Хууль бусаар хүн наймаалах гэмт хэргийн хохирогчид гол төлөв дундаж амьдралтай 14–28 насны охид, залуу эмэгтэйчүүд байдаг бөгөөд тэд гадаад оронд суралцуулах, ажиллуулах амлалтанд хууртагдан гадаадад гардаг байна. Зарим ТББ–уудын мэргэжилтнүүдийн үзэж байгаагаар цагдаагийн ажилтнууд залуу эмэгтэйчүүдийг хил давуулан хууль бусаар наймаалах хэрэгт оролцсон байж болзошгүй гэнэ. Тайлант жилийн хугацаанд ХЗДХЯ болон нэг төрийн бус байгууллага энэ чиглэлийн сургалт, семинарууд зохион байгуулж цагдаагийн албаны хүмүүсийг хамруулсан байна.